

ihren „Wahrheitsgehalt“ (S. 146). Durch die Aufdeckung von Tabu-Gehorsam, frommem Wahr und infantilem Wunschdenken in verschiedenen Religionsformen stelle Freud kritische Gesichtspunkte bereit, „die für eine Läuterung der Gestaltungen des christlichen Glaubens von Wichtigkeit sein können“ (S. 154).

Scharfenberg weißt gut Freuds Schwäche zu nützen, die wichtigsten, *gesellschaftlichen* Wurzeln der Religion außer acht gelassen und keine wirklich realistische und anziehende Alternative für den religiösen Glauben angeboten zu haben. Nach Scharfenbergs Vorstellung hätte Freud eine andere „Lösung“ finden können: „eine Form des Glaubens (...), die von der Unfreiheit des Tabu-Gehorsams zur Freiheit einer Verantwortung durch Einsicht fortgeschritten wäre, ein Glaube, der die Wirklichkeit nicht wahnhaft entstellt, und der vor allem keiner ungeschichtlichen Metaphysik der Seele verhaftet bliebe, der sich auch kein Recht zur dogmatischen Erstarrung herausnimmt, sondern mit Freud bereit wäre, den Weinberg immer wieder umzuackern“ (S. 180).

Wie dies alles im Rahmen des Glaubens an einen übernatürlichen Gott, seinen „Sohn Jesus“ und des ihnen schuldigen Gehorsams zu bewerkstelligen wäre, ohne den Wörtern *Freiheit, Verantwortung, Einsicht, Wirklichkeit* und *dogmatische Erstarrung* ihren Sinn zu nehmen? Nun, man muß eben die Auslegung dieser Begriffe anstatt von der wissenschaftlichen Philosophie vorbehaltlos und gläubig von der modernisierten Theologie übernehmen.

Helena Havlasová

Karl Marx, Friedrich Engels: Über Sprache, Stil und Übersetzung (red. H. Rutschinski, B. Retzlaff-Kresse). Berlin, Dietz Verlag, 1974, 726 s.

Každý, kdo studuje byť i dlší část rozsáhlého díla Marxe a Engelse, postřehne trvalý a dá se říci všudypřítomný zájem obou zakladatelů marxismu o otázky jazyka a jazykovědy. V různých jejich pracích je ovšem rovina jejich jazykového zájmu různá. Kromě meritorních problémů, které jsou způsobem řešení neoddelitelně spjaty s rozvojem marxistické teorie vůbec, vystupují z jednotlivých studií, poznámek i dopisů také problémy specificky lingvistické (např. terminologické, etymologické, dialektologické).

Pokus o účelné seřazení neobyčejně bohaté soustavy názorů klasiků marxismu-leninismu na jazyk je proto záležitostí velmi komplikovanou. Jeho koncepce může být dána hlediskem buď primárně filozofickým, nebo filologickým, případně v ideální alternaci může jít o pohled ze stanoviska svým způsobem pomezí vědy – filozofie jazyka. To či ono rozhodnutí otvírá ovšem řadu otázek vážících se k dalšímu postupu. Vyjměme pro ilustraci některé z nich:

Bylo by vhodné sestavit antologii Marxových a Engelsových výroků o jazyku podle jejich chronologie? Patrně ne. Závažnost jednotlivých soudů by se nepochybně neshodovala s lineárním sestavením prací, v nichž je o jazyku řeč; kritériem by nebyla ani obsáhlost pasáží týkajících se jazyka v jednotlivých textech.

Bylo by správné omezit se vzhledem k rozsáhlosti díla obou klasiků na výsek minimálního kontextu z práce, v níž se mluví o jazykových otázkách, a zásadně se vyhnout opakování, když se téma objevuje v různých částech díla? I to je osídlné, a to zejména proto, že určitý Marxův nebo Engelsův soud vyvěrá, jak už je to nejen charakteristickým zvykem obou klasiků, ale zásadou dialektické metody vůbec, z určité historickospolečenské situace a je zpravidla postupem doby rozvíjen, zpřesňován a doplňován.

Bylo by účelné zaměřit se (při převažující lingvistické orientaci výběru) pouze na práce, v nichž se klasické věnují přímo jen filologickým otázkám? Rozhodně ne. Pro současnou obecnou jazykovědu jsou často (zvláště metodologicky) závažnější práce nezabývající se čistě filologickým tématem (např. *Německá ideologie*). Znáť východisko řešení určitého jazykového faktu je totiž mnohdy náročnější než vypracovat na jeho základě postup řešení, protože ten je do jisté míry ulehčován strukturou jazykového materiálu.

Před komplexem otázek tohoto druhu stáli vydavatelé nejnovějšího výboru Marxových a Engelsových myšlenek o jazyce, stylu a překladu z Institutu marxismu-leninismu při ÚV SED v NDR. Rozhodli se vydat antologii rozsahem převyšující všechny dosud známé výbory určené jazykovědcům, filozofům jazyka i širší veřej-

nosti, takže výsledkem je téměř úplné shrnutí výroků klasiků marxismu-leninismu o jazyku. (Předchozí výbory byly připraveny především v SSSR, jeden z nejmladších výběrů je jugoslávské provenience. U nás připravil antologii s názvem *Klasikové marxismu-leninismu o jazyce* J. Petr.¹)

Vydavatelé německého překladu uspořádali Marxovy a Engelsovy soudy o jazyku tematicky. První část výboru soustřeďuje jazykové problémy obecnější povahy, související s podstatou a původem jazyka, se vztahem jazyka a myšlení, se společenskou funkcí jazyka, s jeho poměrem k ideologii, třídě, národu. K těmto obecným otázkám se přimykají i speciálnější, ať už sahají hluboko do jazykové minulosti (studie k dějinám národa a jazyka, např. *Zur Urgeschichte des Deutschen, Fränkische Zeit*), nebo zase reagující na postupy jazykovědné teorie (zvláště práce uplatňující historickosrovnávací metodu) a na problémy terminologické a etymologické, jejichž objasňování ze strany Marxe a Engelse je nezdůvodněně podněceno zřeteli mimolingvistickými.

V druhé části jsou zařazeny Marxovy a Engelsovy úvahy o stylistických problémech, a to včetně stylu vlastních prací obou klasiků. Kritické soudy se týkají jazykových prostředků užívaných v administrativní sféře styku, v tisku i v beletrii.

Poslední oddíl je věnován otázkám překladu. Marx a Engels se zde zamýšlejí nad překlady svých děl (zejména např. *Kapitálu* a *Manifestu*) i prací jiných autorů. Vyslovují se také k učení se cizím jazykům. Do této kapitoly začlenili vydavatelé také poznámky svědčící o tom, že Marx i Engels byli skutečnými polygloty s vysokou lingvistickou akribií, takže jejich soudy o jazyce nejsou jen prvkem odlehčujícím styl prací nefilologických. (K úctyhodnému souboru jazyků, které Marx a Engels studovali, patřily i jazyky slovanské. Engels např. příležitostně pročítal české *Dělnické listy*.²)

K celé antologii je připojen podrobný poznámkový aparát. Pomáhá k objasnění historických souvislostí, dat a osobností, o nichž je v zařazeném fragmentu z děl klasiků řeč. Šíře tohoto aparátu je pochopitelná, uvědomíme-li si, že mezi dnešním čtenářem a dobou, v níž klasikové své dílo tvořili, je až téměř stoletý odstup a že charakteristicky polemický způsob psaní Marxe a Engelse způsobil nevšedně rozsáhlé začlenění politických i jiných dobových osobností do obsahu prací. Jejich stručné dešifrování ve jmenném rejstříku na konci knihy je proto nejen prospěšnou, ale i nezbytnou součástí celkového vybavení knihy.

Stručný nástin kompozičních zásad antologie naznačuje, že jde skutečně o výběr usilující o rozsahovou reprezentativnost, i když ne o absolutní úplnost.³

Přednosti výboru ocení zejména ten filozof a filolog, který bude chtít zjišťovat šíři a mnohostrannost Marxova a Engelsova přístupu k objasňování stěžejních otázek vztahu jazyka a vývoje společnosti. Méně uspokojen bude badatel v užších jazykových oblastech, jenž by patrně uvítal uzavřenější tematický výběr s obsáhlejšími výňatky.

V každém případě vede seriózní čtenářská exkurze výborem (s následným hlubším studiem jednotlivých prací v sebraných spisech K. Marxe a B. Engelse) k stále aktuálnější závěru: Učení o jazyce tvoří (bez přeceňování úlohy jazyka v pohybu společnosti) podstatnou součást Marxova a Engelsova učení o společnosti. Recipročně je objasňování funkce jazyka, jeho vývoje, vztahů mezi jazykovými i mimojazykovými jevy, mezi jazykovými systémy i jednotlivými jazykovými elementy neodmyslitelně podmíněné důslednou znalostí marx-leninské teorie a metodologie. Platnost toho potvrzují na jedné straně celosvětově přijímané úspěchy filologie, filozofie jazyka i věd integrujících postupy lingvistiky s postupy psychologickými, psychofyzilogickými (-neurologickými) v tzv. teorii řečové činnosti (SSSR) budované na dialektickomaterialistických základech, na druhé straně pak permanentní vlny stagnace, které stíhají vědecké individuality i celé školy zakládající své popisy jazyka na čistě technologické bázi nebo naopak odpoutávající své konstrukce od materiální stránky jazyka (jazyk jako čistá forma).

Jazykověda je, jak plyne ze studia prací Marxe a Engelse, pro přímou spjatost předmětu svého bádání s člověkem, společností více než řada jiných věd ovlivňovaná ideologickými, politickými faktory. Je tím i trvale senzitivní k různým nemarkxistickým teoriím, neboť v projekcích složitého vztahu bytí a vědomí, jazyka a myšlení (jednotlivce i společnosti) do různých jazykových rovin (např. sémantické) jsou těžko postřehnutelné prvky nebo ucelené interpretace postrádající při aplikaci racionální, objektivní platnost a nutnou spjatost s „vnější“ skutečností.

Koncepce výkladu podaná v pracích Marxe a Engelse svou životaschopnost neztratila (i když jazyk originálu se už v ledačems současném vyjadřování vzdálil). Marxisticky orientovaná jazykověda je právě proto kontinuem, kterému nehrozí období lingvistické skepse, do něhož vyústilo snažení i velkých filozofů (J. A. Komenský) a filologů minulosti.

Eva Uhrová - František Uher

¹ Viz zprávu o jeho knížce níže. K širším souvislostem s vydáním práce srov. *O marxistickou jazykovědu*, Bratislava 1974, s. 256.

² Srov. rec. dílo, s. 585.

³ Některé mezery (zejména ozřejmující vztah klasiků k studiu slovanských jazyků) shledává J. Petr v recenzi výboru, uveřejněné v *Slově a slovesnosti* 37, 1976, č. 3, s. 246.

Jan Petr: *Klasikové marxismu-leninismu o jazyce*. Praha, Svoboda, 1977, 367 s.

Význam nové české antologie z děl klasiků marxismu-leninismu o jazyce subsumuje všechny kladné atributy, které mají tyto antologie obecné a které jsme uvedli výše ve zprávě o německé antologii *Über Sprache, Stil und Übersetzung*.

Na rozdíl od německého výboru se však na počátku knihy setkáváme s obsáhlou studií zpracovatele, dále je zde kromě Marxova a Engelsova díla také výběr z prací Leninových a konečně stojí v kontrastu k německé antologii i způsob organizace českého výběru. Petrův výbor je úžeji diferencován podle stěžejních filozofických a lingvistických aspektů jazyka. Snaha o nastínění kompletní vývojové linie marxisticko-leninského nazírání na jazyk (až k dnešku) si vyžádala, aby byla připomenuta také doba související s deformací materialistického výkladu zákonitostí jazyka a jeho pohybu (*marrismus*) i její překonávání do jisté míry spjaté se statemi J. V. Stalina.

Novost Petrova přístupu se ovšem nevyčerpává na první pohled zřejmými odlišnostmi od dřívějších výborů. Vnitřně spočívá ve snaze zasadit vybraný soubor do kontextu současné odborné literatury tak, aby se mohl stát oporou při střetávání marxistické a nemarxistické koncepce jazyka a jeho funkcí. Petr podtrhuje ve své studii skutečnost, že učení klasiků o jazyce je jedním z opěrných bodů marxisticko-leninské teorie vůbec, na druhé straně pak je samo touto teorií vytvářeno a neustále obohacováno. Z toho vyplývá neobyčejná závažnost správné interpretace myšlenek klasiků, a to zejména v těch uzlových bodech, kde jsou nejvíce vystaveny konformitě. V tom smyslu se v úvodní studii staví Marxovo, Engelsovo a Leninovo učení o jazyce do kontrastu k protikladným teoriím v celé dobové šfi, tj. od období *humboldtovského relativismu* až po neopozitivistický *znakový fetišismus*.

Proto ze 17 tematických oddílů, do nichž jsou seřazeny texty a úryvky z děl klasiků marxismu-leninismu v 2. části knihy, se nejvíce vyzdvihují v úvodní části ty, které obsahují složité problémy materiální povahy jazyka, vztahu jazyka a myšlení, řeči jako praktického vědomí, netřídního charakteru jazyka (ale sociálně třídni diferenciaci některých jazykových složek), interindividuálnosti jazyka (např. proti psychologické koncepci *vnitřní jazykové formy*), určení vlivu jazyka na pohyb společnosti (proti zveličování úlohy jazyka některými *sémantickými školami*). Do středu pozornosti čtenáře antologie se dostávají i stále slabě rozvíjená východiska, která pro objasnění některých složitostí jazyka zůstávali klasikové svými pracemi (*pojem-slovo-skutečnost; systém a struktura; jazykové universálie* a rovnocennost komunikativní hodnoty jazyků, vztah *obecného* a *konkrétního*, *teorie a praxe* v jazyce – srov. Leninovu kritiku *fyzikálního idealismu*). Jistým kritériem materialistického fundamentu výkladu jazyka je – jak to naznačuje také Petrova pozornost k tomu – *znaková teorie jazyka*. Leninovo odmítnutí *znakové teorie poznání* (zobrazení je něco zcela jiného než symbol, *konvenční znak*..., *Spisy* 14, s. 248–249) neznamená jeho negativní postoj k jazykovému znaku. *Leninská teorie odrazu*, vylučující idealistickou koncepci konvenčnosti i významové složky jazykového znaku, může vést naopak k objektivnímu výkladu znakové povahy jazyka, výkladu, který by odhalil konfuznost rozmanitých interpretací myšlenek hlasatelů znakovosti, např. *de Saussura*.